

ІННОВАЦІЯ В СУСПІЛЬНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

С.Б.Ковальова

*асистент кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті подано системний підхід до визначення інновації в суспільній перспективі. Розкривається інноваційність вищої освіти, де особливого значення набуває встановлення прогресивного змісту зв'язку інновації як оновлення традиції із системними проявами оновлення освітнього середовища – від соціально-інституційних, управлінських, технологічно-інноваційних змін до структурних і спрямованих на розвиток когнітивної сфери людини.

Ключові слова: інновація, суспільна перспектива, інноваційність вищої школи.

Покладання надій на інновацію в задоволенні потреб та досягненні задач, що стоять перед суспільством, обумовлюють актуальність дослідження інновації в суспільній перспективі. Розкриття інновації як суспільного явища має бути доведено до співвідношення практичного застосування новини (Й.Шумпетер) з визначенням місця інноваційного процесу у досягненні суспільно-значимого результату. Перебіг подій, що відбуваються в Україні та які характеризують українське суспільство як трансформаційне, актуалізують з'ясування особливостей інновації в суспільній перспективі та питання векторності трансформаційних перетворень.

Дослідження суспільства як автопоетичної (У.Матурана), самореферентної (Н.Луман) та функціональної система (В.Бех) потребує розкриття інновації в суспільній перспективі з точки зору проєктивного, діяльнісного та результативного аспектів. Розкриття інновації в суспільній перспективі дозволяє перейти від розгляду інновації як соціально-інституційного процесу на макрорівні та встановлення тоталгенезу (В.Кізіма) до з'ясування інновації по відношенню до майбутнього етапу системи. В сьогоднішніх дослідженнях інновація розглядається по відношенню до існуючого чи минулого. Перехід до розкриття інновації у суспільній перспективі вводить майбутнє як чинник трансформації сьогоднішнього.

Інновація розглядається як впровадження нововведень, освоєння новини, відтворення процесу матеріалізації знання у вигляді методів, методик, у вигляді певних технологій навчання. Системний підхід до інновації запобігає редуції її до часткової зміни. Адже остання може не тільки покращити, а й погіршити загальний стан системи.

Формування системного підходу до інновації вищої освіти, на наш погляд, вимагає поєднання змін соціально-інституційних і таких, що пов'язані з суб'єкт-суб'єктними відносинами слабко структурованої системи, зі змі-

нами в когнітивній сфері людини, які спрямовані на перетворення процесу людинотворення у вищій школі, на досягнення формування інноваційної людини.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності встановлення співвідношення інновації не тільки по відношенню до існуючого та минулого, а й до майбутнього, розкриття значення людського чинника в системному оновленні вищої школи.

Досягнення мети передбачає розв'язання наступних задач.

- дослідити природу інновації в різних видах інноваційної діяльності;
- здійснити перехід до розуміння інновації як засобу формування майбутнього;
- з'ясувати значення розкриття інновації в суспільній перспективі для розвитку інноваційності вищої школи.

Різноманітність визначень інновацій пов'язане, на наш погляд, з особливостями інноваційної діяльності. Так, у розкритті інновації як матеріалізації знання висхідним є визначення інноваційної діяльності та встановлення меж інноваційної сфери. В промислових процесах інновація виступає як матеріалізація знання. Характеризуючи інновації "як нові комбінації змін в розвитку виробництва і ринку" [15, 103], які дозволяють задовольнити нові потреби [15, 158], Й.Шумпетер у класифікації інновацій виходить із результату – із задоволення нових суспільних потреб. Інновація як виготовлення нового, ще невідомого споживачам блага чи впровадження нового, ще практично невідомого методу (способу) виробництва може бути не тільки результатом наукового відкриття, а й може полягати в новому способі комерційного використання відповідного товару, бути наслідком освоєння нового ринку збуту, здобуття нового джерела сировини чи напівфабрикатів, а також наслідком проведення відповідної реорганізації, в тому числі через забезпечення чи підриг монопольного положення [15, 159]. Таким чином ураховується

економічний вимір інновації, в якому суспільна перспектива зазначена через створення нового блага та через задоволення нових суспільних потреб.

Розкриття інновації в суспільстві в сучасній філософії постає як проблема оновлення традиції. Йдеться про створення схем інтерпретацій, які забезпечують ціннісний зсув “Проблема новації постає як проблема витіснення індивіда з центру схеми його ціннісно-орієнтованого знання. В результаті виникає ситуація ціннісного зсуву, нерозуміння і дезорієнтації, тобто схема інтерпретації більше не слугує схемою орієнтації в соціальному просторі. Суб’єктивно така ситуація сприймається як нова: підсумком зіткнення з новим є перебудова всього запасу знання для того, щоб схема інтерпретації і схема орієнтації знову прийшли в стан кореляції. Нова, інакше організована система значень поступово в процесі “рутинізації” знову стає звичною, традиційною” [1, 191]. Р.В.Балюк вважає, що створення новації належить самій традиції [1, 192].

Погоджуючись із значенням традиції для розкриття інновацій у вищій школі, потрібно однак зазначити необхідність зміни формулювання самої проблеми. Традиція впливає на відношення до інновації, а не на саму інновацію. І саме на це, на наш погляд, вказує О.Нав-роцький, відмічаючи значення відношення людей до інновацій у вищій школі, а також те, що інкорпорується тільки такі нововведення, які здобувають позитивне ставлення і підтримку, тобто відповідають існуючій традиції. Однак це зовсім не означає, що інновація стає лише оновленням традиції.

Коли в розгляді інновації за висхідне береться традиція, інновація визначається відносно традиції. При цьому стирається межа між об’єктивністю інновації та її суб’єктивним сприйняттям. У ситуації ціннісного зсуву акцент перенесено на суб’єктивне відтворення, переживання нового. При цьому людина не є творцем нового, не є навіть впроваджувачем новини. Йдеться про адаптаційні механізми формування кореляції між схемами інтерпретації та схемами орієнтації.

Отже, не йдеться про предметність інновації, розкриття її об’єктивності у вигляді соціально-інституційних змін чи змін у когнітивній сфері людини.

Феноменологічний підхід до інновації в соціальному вимірі характеризує семантичні стосунки та нормативно-конвенційні регулярності [1, 191]. Співвідношення “рецептів” (А.Шюц, П.Бергер, Т.Луман), “правил” і “планів” (Р.Харра) не торкається причинно-наслідкових зв’язків.

Системний підхід до інновації не може ігнорувати предметність інновації та її об’єктивність. В розгляді інновації у вищій школі в соціально-інституційному вимірі інновація пос-

тає як об’єктивна зміна в організації вищої освіти. Так, йдеться про неперервне навчання, дистанційну освіту, нові форми освіти – недержавну освіту тощо. Об’єктивність інновацій не підлягає сумніву. Більше того, об’єктивність є переважаючим чинником, до якого формується відношення людей, що може бути як позитивним, так і негативним.

Введення в розгляд соціальної напруги пов’язане з розкриття людини по відношенню до соціальної інновації в аспекті несвідомого та ірраціонального. Водночас йдеться про позитивні й негативні інновації в суспільстві. Позитивне й негативне висвітлення інновації розкривається через сприйняття її людиною та через її відношення, в якому переважають ірраціональні чинники.

Розкриття інновації через відношення людини до новини, характеризує інновацію як новину саме через людину та її відношення. З іншого боку предметність інновації, її практична спрямованість все частіше подає об’єктивність інновації, ігноруючи людину та інноваційну діяльність. У цьому плані інновація постає здебільшого як матеріалізація знання, створення нової технології та її впровадження. У вищій технічній освіті об’єктивність інновації розкривається в предметно-технологічному вимірі і виключає людину та пов’язані з нею чинники. Формується технократичний підхід, у якому людина як джерело та впроваджувач нового, взагалі усувається, або знецінюється. Ігнорування людського виміру інновації гальмує інноваційні процеси вищої школи. Створюється підґрунтя для послаблення значення ціннісного, нормативного та діяльнісного аспекту інновації. Формування побічної орієнтації на предметно-технологічну інновацію пов’язане з ослабленням гуманізації та гуманітаризації вищої технічної освіти. Жорстка прагматична орієнтація на нові технологічні здобутки та впровадження у виробництво нових технологій створює систему мотивації, яка торкається виключно технологічного результату, впровадженого у виробництво. При цьому сама система вищої освіти, що виступає як потужне джерело технологічного оновлення виробництва, не розглядається як система, що сама потребує інноваційного оновлення.

Системне бачення інноваційності вищої школи передбачає не тільки соціально-інституційні зміни, зокрема появу нових форм освіти тощо. Потрібно говорити про інноваційні зміни під кутом зору вивчення впливу соціально-інституційних інновацій, інновацій в організації освіти на процес людинотворення та формування інноваційної людини. Сьогодні йдеться про педагогічні інновації, технологічні інновації, соціально-організаційні та культурологічні інновації. Усі вони пов’язані з фрагментарними змінами. Педагогічні інновації стосу-

ються засобів і форм навчання, формування педагогічних технологій.

Технологічні інновації характеризують відношення “людина–комп’ютер”. Інновації в організаційному вимірі стосуються освіти як соціального інституту і постають як соціально-інституціональні. Культурологічний підхід до інновації розкриває інновацію через вписування людини як продукту і результату освітнього процесу в соціокультурне та суспільне середовище.

Всім цим інноваціям як фрагментарним змінам бракує визначення інновації через суспільну перспективу. Інновація як фрагментарна зміна не враховує цілісність інноваційного процесу оновлення вищої школи. Вихід на цілісність та загальну результативність процесу стає можливим на основі розкриття інновації через суспільну перспективу. Досі при розгляді інноваційності вищої школи йшлося лише про вплив суспільства на вищу освіту. Розкриття інновації вищої школи через суспільну перспективу відкриває можливість розкрити інноваційність вищої школи як могутній чинник оновлення суспільства. В умовах системної суспільної кризи, що поглиблюється, інноваційність вищої школи створює чинники виходу суспільства із кризи.

Дослідження онтологічної основи інновацій в освіті пов’язується з фундаментальними науковими знаннями. Предметність інновації в контексті розгляду можливостей передбачення наукою процесу перетворення предметів практичної діяльності (В.Стьопін) розкривається відносно змін у бутті та необхідності введення в розгляд професійної діяльності системи антропологічних знань (Л.П.Додонова).

Особистісно-орієнтований підхід та дистанційне навчання як свідома ціль, яка має високий рівень мотивації, пізнавального інтересу, самоосвітньої діяльності розкриваються через проблему інноваційного вищого навчального закладу яка основи якісного зростання та розвитку індивідуальних характеристик людини, коли критерієм гармонії стають оцінки розвитку і саморозвитку людини [4, 357-361].

Розкриття вищої освіти як інституту соціалізації розкриває процес людинотворення, який підкреслюється в розгляді освіти в працях В.Андрущенка, В.Беха, В.Кременя та інших, як процес засвоєння людиною певних соціальних функцій, ролей, опанування нею різних видів діяльності, досягнення професійної кар’єри та соціального статусу.

Введення в розгляд оцінки розвитку і саморозвитку людини передбачає розкриття інноваційності через суспільну перспективу. Суспільство, позбавлене суспільної перспективи, не потребує розвитку і саморозвитку людини.

Суспільна перспектива стає визначальною для розкриття інноваційних технологій та реформ змісту освіти. Так, зазначається що, “система освіти та підготовки України має внести вклад в досягнення стратегічного набору цілей” [5, 3], пов’язаних із підготовкою до переходу до конкурентоспроможної, динамічної та основаної на знаннях економіки, модернізації соціальної моделі за допомогою інвестицій в людей та побудову суспільства активного достатку” [5, 4].

Розкриття цілісності та ролі інновацій в її перетворенні розглядається в контексті принципів самодетермінації, сизигійного взаємовідповіднення та диверсифікації: “З принципів самодетермінації тотальності і сизигійної взаємовідповідності випливає принцип диверсифікації: кожна частина суспільного цілого може розгортатись в самостійну, якісно нову цілісність не порушуючи загального цілого, якщо при цьому зберігається сизигійність процесу. Завдяки диверсифікації інновації змінюючи, розгортаючи та трансформуючи соціальну єдність, здатні залишати її цілісність і самоідентичність, хоч при цьому в ній можливе виникнення і автономний розвиток якісно нових різноманітних субтотальних форм [6, 16].

Однак інновації тут не стають основою перетворення та якісного оновлення суспільної цілісності. Інновації, пов’язані з виникненням якісно нового, розглядаються в контексті узгодження нового зі старим [6, 16]. Розгляд цілісності й самоідентичності “знімає” питання можливої негативної оцінки старого. Інновація як впровадження нововведень передбачає самоідентифікацію суспільної системи, отже, збереження її в певному розумінні такою, якою вона сама себе впізнає в своїх головних буттєвих проявах.

Самоідентифікація системи не віднімає необхідність визначення інновації через суспільну перспективу. Натомість інноваційність вищої школи як основи суспільних перетворень та оновлення суспільства, “запуску” в ньому інноваційних механізмів передбачає визначення векторності суспільних трансформацій. Самоідентифікація стосується смислоутворення, визначення мети і сенсу трансформаційних перетворень.

На відміну від розгляду інновації як проблеми оновлення традиції йдеться не про відношення людини до нового в запуску адаптаційних механізмів (ціннісної адаптації, кореляції схем інтерпретації та схем діяльності), а про дослідження якісно нового стану інноваційної освіти, який виявляє можливість зростання та впливу на оновлення суспільства.

Інноваційна людина як результат людинотворення вищої освіти, інноваційні технології та продукти, створені розвитком науководослідного потенціалу вищої освіти, реалізації інноваційного потенціалу освіти на основі мо-

делі вищого навчального закладу-дослідника саме на основі визначення інновації через суспільну перспективу перетворюють автономний розвиток вищої освіти на підґрунтя оновлення суспільної цілісності.

Інноваційність вищої освіти сьогодні реалізує інтенції науки на інновації. Сьогодні підкреслюється не тільки важливість умов, що створюють можливості розвитку науки. Йдеться про те, що “сучасна наука істотно впливає на інноваційні процеси” [12, 27]. Оцінюючи схильність суспільства до інновацій, та чинники, які її змінюють, вводячи в розгляд проблему інноваційного переважання (П.А.Хербіг, А.Крамер), Л.В.Рижко зазначає, що “до проблеми інновацій треба підходити зважено, вивчаючи всі ланки цього процесу, оскільки коли процес набирає вигляду “інновацій заради інновацій”, або “техніки для техніки”, техніка, стає ворожою людині, втрачаючи людський вимір, та й економічного ефекту в цьому випадку чекати не слід [12, 28]. Мета, яку люди ставлять перед собою, визначається не лише оточуючою їх природою чи задачею виживання. Визначальними тут є уявлення про хороше життя та його підтримку, тобто про культуру [12, 28]. Л.В.Рижко підкреслює значення створення інноваційної атмосфери [12, 31].

В сучасних умовах йдеться про інформаційну складову інноваційних процесів. Відбувається ірраціоналізація глибинної соціальної інформації, вважається, що остання є ірраціональною, не піддається вербальному виразу, “її необхідно “знати” ментально, як традицію [7, 356]. Недооцінка ірраціональної природи інформаційної складової інноваційних процесів створює ситуацію, коли переважає ірраціональне начало, яким важко керувати, що знижує ефективність управлінських рішень [7, 356]. Подолання суперечності між відносно незмінюваним несвідомим та свідомістю, що змінюється в соціальному діапазоні постає у вигляді розкриття співвідношення ірраціонального та раціонального. Це співвідношення розкривається в процесі осмислення суб’єктом потенційної соціальної інформації, що постає як середній ланцюг у схемі переходу від неусвідомленої єдності та різниці соціальної інформації до осмисленої єдності та різниці соціальної інформації [7, 356].

У контексті визначення інновації через суспільну перспективу важливим стає розуміння, що інновація не є панацеєю від усяких бід та негараздів. Розкриття інновації в бутті культури передбачає введення в розгляд структурного розпаду культури (В.В.Миронов) та віддалення верхньої частини культури від повсякденності [11, 95]. “Одна інновація відмінна від іншої. Є (ін)новації, які спрямовані на розвиток, а є (ін)новації, що знищують розвиток, високу культуру людського суспільства, що породжують “кризи”, ставлять людину на край

загибелі” [11, 99]. Розвиток інноваційного процесу в Україні досліджується в контексті динаміки інвестиційних процесів та розвитку інноваційної активності. Інноваційна модель розвитку для України пов’язується з питаннями розвитку галузевої науки, пов’язаної з комерціалізацією результатів наукових досліджень. Зазначається, що в країнах з розвинутою ринковою економікою на відміну від України значна частина потенціалу галузевої науки знаходиться в межах великих корпоративних структур та відтворювальних механізмів фінансування (О.М.Горбачов і О.М.Дивогриць).

Співвідношення інновації та сталого розвитку в контексті дослідження наслідків науково-технічного розвитку виводить на необхідність визначення інновації через суспільну перспективу. Зазнаючи, що само по собі оновлення, як “відрив від минулого, прагнення до оновлення стає нормою життя, створюючи ілюзію прогресу, що прискорюється. Ця ілюзія, однак, руйнується під впливом супутніх будь-яким інноваціям не тільки позитивних, а й негативних наслідків, які неможливо передбачити чи мінімізувати” [11, 83].

Подолання невизначеності інноваційного процесу актуалізує питання самореферентної системи. “Оточуюче середовище, яке розглядається лише відносно даної системи, потрібно системі, власне кажучи, лише для того, щоб мати можливість обмежити, тобто конститувати себе” [11, 91].

В інноваційному менеджменті стратегічного управління вищого рівня керівництва компанії “інновація” та “інноваційний процес” різняться між собою. Інноваційний процес включає в себе створення і освоєння, поширення інновацій.

У культурології освіти (Ю.Жданов, Г.Драч, О.Федорова) освіта як механізм розвитку культури передбачає культурологічний аналіз інновації. До визначення інновації як перетворення нових знань в технології, методології освітнього процесу додається вимога адекватності культурно-освітнім вимогам.

Інновація стає синонімом ново-введення, постаючи як упроваджена, реалізована новина: “Якщо новина – це потенційно можлива зміна, то нововведення (інновація) – це реалізована зміна, що стала з можливого дійсним” [8, 15].

Інновації науково-технічної складової сталого розвитку розглядаються в контексті проблеми впровадження наукових досліджень, формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку країни. Відношення інновації до розвитку вимагає з’ясування її ролі в подоланні того, що віджило. Прагматичне витлумачення інновації як зміни, у тому числі й фрагментарної, поза з’ясуванням відношення інновації до суспільної перспективи не дає критерію для розмежування інновації позитивної від іннова-

ції негативної. Нижче, або те, що відкидається не завжди буває поганим і зовсім не є тотожним негативному. Необхідність відокремлення нижчого від низького пов'язується з розглядом розвитку соціального буття по відношенню до культурного виміру. Нижче, що постає як те, з чого виникає вище, є протилежним низькому. Останнє виступає "ознакою виродження/дегенерації, а не розвитку" [11, 97].

Необхідність введення в розгляд інновації у відношенні до суспільної перспективи робить можливим відійти від загально-філософського співвідношення інновації та розвитку до соціально-філософського виміру конкретизації інновації у її відношенні до культурного виміру. При цьому інновація розглядається в контексті конкретики суспільно-політичного вибору. Це дає можливість досліджувати механізм впливу інноваційності освіти на процес визначення інноваційного вектору оновлення суспільства.

Невизначеність майбутнього відносно науково-технічного і соціально-економічного розвитку [3, 93] в контексті вивчення інновації в суспільній перспективі створює підґрунтя для розробки механізмів реалізації та сценаріїв впровадження нововведень.

Необхідність визначення інновації в суспільній перспективі має велике значення для стимулювання інноваційних процесів у вищій школі. Синергетичні процеси в системному оновленні освіти, роль самоорганізації відіграють важливу роль у створенні інноваційного середовища та інноваційного клімату для освоєння нововведень, інкорпорування їх в освітянську традицію. Освіта є соціальним інститутом, що спирається на традицію, яка в хорошому розумінні є консервативною. Інновації у вигляді окремих фрагментарних змін при відсутності позитивного відношення до них освітян приречені на перетворення їх з джерела розвитку у засіб гальмування, породження негараздів в освітньому процесі. Інновації ж, які охоплюють системну цілісність і характеризують нову якість освіти для суспільства, не можуть не бути визначеними відносно суспільної перспективи.

В умовах відсутності постійного вектору і політичної нестабільності необхідність визначення інновації у суспільній перспективі зростає. Розвиток демократії в Україні зробить ще більш актуальним визначення інноваційності вищої школи в суспільній перспективі. Це визначення має "гасити" можливі суперечності між інноваціями науково-технічного розвитку та інноваціями в культурологічному вимірі. Концепція постнекласичної раціональності передбачає розгляд "надскладних систем, що безпосередньо включають людину в якості істотного моменту свого функціонування та еволюції" [11, 93-94]. Синергетика перетворюється на методологію сучасної освіти. Вона створює підґрунтя для інтеграції природничих,

технічних, гуманітарних дисциплін (В.Аршинов. В.Буданов). Важливим є також розвиток синергетичного підходу до структури освіти. Дослідження структури освіти з позицій синергетичного підходу здійснюється згідно з методологічними принципами синергетики – нелінійності, самоорганізації та відкритості систем [13, 110]. Міждисциплінарність як конструктивний міждисциплінарний проект, розвиток трансдисциплінарної освіти [13, 115] створює передумови для формування інноваційної людини: "Основна задача сучасної освіти – сприяти оволодінню методологією, формування системи знання. Звісно, система освіти повинна давати спеціалісту нові знання, оскільки він не може їх нескінченно черпати із колишнього запасу. Однак вона повинна одночасно збуджувати його принципами відбору знань, щоб він не потонув в потоці інформації" [13, 116].

Протилежність напрямів у розкритті інноваційності (так, В.Мешков виокремлює напрями в американській традиції, спрямовані на структурні зміни в організації і на зміни в когнітивній сфері людини) в сучасному синергетичному проекті становлення постнекласичної раціональності "знімається". Синергетика все більше постає як інтегруюче, об'єднуюче начало, що пов'язує формування інноваційної людини з розвитком синергетичного підходу до структурності освіти. Разом із тим "синергетика нам надає єдиний тезаурус для обговорення й порівняння динаміки різних процесів розвитку" [10]. Звичайно йдеться про порівняння процесів в природі і суспільстві, формування основи сучасної природничонаукової картини світу [10].

У розгляді проблем формування системного інноваційного процесу в Україні інновація розкривається як системний нелінійний процес [9].

Введення в розгляд інновації у суспільній перспективі виявляє зв'язок процесів самоорганізації в системному оновленні освіти з нелінійністю суспільних процесів. Інтегруючим стрижнем у розгляді інновації в суспільній перспективі стає концепція сталого розвитку. Труднощі, пов'язані з розумінням того, що "як може бути розвиток сталим – неясно" [3, 81] є, на наш погляд, зворотною стороною того, що йдеться про інновації у розумінні окремих нововведень, фрагментарних змін. Як впровадження окремих технологій, так і впровадження наукового знання (консалтинг, експертиза тощо) не гарантують покращення системи в цілому і можуть бути навіть несприятливими для життя людей і суспільства. Концепції "акцептабельності", тобто потенційної прийнятності суспільством цих рішень і дій, які стають актуальними в результаті раціонального роз'яснення, обговорення з громадою та заповнення її у вірності обраного шляху (сценарію)

розвитку зі вказівкою на можливі позитивні і негативні наслідки та ступінь ризику” [3, 96] створюють засади інноваційної політики в абстрактній перспективі розвитку.

Обґрунтування необхідності системного підходу до визначення інновації в суспільній перспективі вимагає поєднання в концепті “інновація” визначення інновації відносно розвитку, її розгляду як матеріалізації наукового знання, розкриття науки як джерела інноваційності та значення інновації як оновлення традиції. Такий підхід дає можливість подолати протиставлення інновації та розвитку, реду-

кцію інновації до фрагментарної зміни, зведення її до будь-якої, в тому числі й до регресивної зміни. Введення в розгляд інновації в контексті суспільної перспективи встановлює діалектичний зміст інновації як структурної зміни. Для розкриття інноваційності вищої освіти особливого значення набуває встановлення прогресивного змісту зв’язку інновації як оновлення традиції із системними проявами оновлення освітнього середовища – від соціально-інституційних, управлінських, технологічно-інноваційних змін до структурних і спрямованих на розвиток когнітивної сфери людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балюк Р.В. Співвідношення понять «традиція» та «новація» в контексті сучасної філософії / Р.В.Балюк // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2008-2009. – №14-15. – С. 188-193.
2. Горбачов О.М., Дивогориць О.М. Розвиток інноваційного процесу в Україні / О.М.Горбачов, О.М.Дивогориць // Проблеми системного підходу в економіці. – 2009. – №1. – С. 69-74.
3. Горохов В.Г. Междисциплинарные исследования научно-технического развития и инновационная политика / В.Г. Горохов // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С. 80-96.
4. Додонова Л.П. Онтологическая основа инноваций в образовании / Л.П.Додонова // Философия образования. – 2008. – №1 (22). – С. 357-361.
5. *Інноваційні технології та реформа змісту освіти в контексті Лісабонської стратегії ЄС* / Методичний каталог видань / Уклад. Левківський К.М., Сухарніков Ю.В. – К.: Освіта України, 2007. – 195 с.
6. Кізіма В.В. Гуманітарна експертиза: сутність і технології здійснення / В.В.Кізіма. – К.: ЦГО НАН України, 2005. – 27 с.
7. Кущенко С.В., Панарин В.И. Социальная напряженность, инновации и проблема соотношения рационального и иррационального в общественном сознании (философский анализ) / С.В.Кущенко, В.И.Панарин // Философия образования. – 2008. – №1(22). – С. 354-357.
8. Лазарев В.С. Педагогическая инноватика: объект, предмет и основные понятия / В.С.Лазарев // Педагогика. – 2004. – № 4. – С. 15.
9. Макаренко И.П. Проблемы формирования системного инновационного процесса в Украине / И.П.Макаренко // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики / М-лы десятой Международной научно-практ. конф. по инновационной деятельности. – Киев-Симферополь-Алушта, 2005. – С.
10. Мелехова О.П. Синергетика как общая методология современного образования в области наук о жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/Melexova.htm>
11. Прохоров М.М. Инновация и старые проблемы новизны / М.М.Прохоров // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 2. – С. 92-100.
12. Рижко Л.В. Інновації в науці та суспільстві: можливості та реалії / Л.В. Рижко // Практична філософія. – 2003. – № 2(8). – С. 25-31.
13. Скакун Г.О. Синергетичний підхід до аналізу структури освіти / Г.О.Скакун // Наукове пізнання. – 2008. – № 2(22). – С. 109-114.
14. Шабанов А.Г., Шорохова Т.И. Инновационный ВУЗ и система компетенций педагога / А.Г.Шабанов, Т.И.Шорохова // Философия образования. – 2008. – №1(22). – С. 342-347.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й.Шумпетер. – М.: Просвещение, 1982. – 264 с.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2010 р.